

Чугунов І. Я.,

*доктор економічних наук, професор,
директор Науково-дослідного фінансового інституту
Міністерства фінансів України,*

Максимчук Є. О.,

*науковий співробітник відділу бюджетних видатків
економічного і соціального розвитку
Науково-дослідного фінансового інституту
Міністерства фінансів України*

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

Однією з основних функцій держави є забезпечення гідного рівня життя населення, що досягається у тому числі за допомогою механізмів соціального захисту. Завдання більшості систем соціального захисту полягає в підтримці стабільності доходів людей, наданні рівного доступу до медичної допомоги та необхідних соціальних послуг. В економічно розвинених державах соціальний захист є найважливішою складовою національної економіки, видатки на яку перевищують чверть валового національного продукту. Найбільш досконалі системи соціального забезпечення мають країни Європейського союзу, саме в них з'явилися та отримали розвиток перші соціальні програми.

Важливою умовою ефективного розвитку національної економіки є розбудова відповідної системи соціального захисту населення.

Історичний досвід країн з розвинутою економікою, особливо в періоди економічних криз, доводить, що не завжди держава спроможна задовольнити соціальні потреби населення, що призводить до соціальних загострень у суспільстві. Формування сучасних систем соціального захисту в світі пов'язано з усвідомленням передусім необхідності створення відповідних амортизаторів соціальних ризиків. Пріоритет у створенні систем соціального захисту належить Німеччині, де, по-перше, більш розвинуті ідеї соціал-демократії, а по-друге, реалізуються положення політики канцлера Бісмарка, який вважав необхідним застосовувати систему ефективних соціальних заходів.

Проте соціальний захист має більш глибоке історичне коріння. На перших етапах розвитку цивілізації основним виробничим осередком у суспільстві була сім'я, і тому саме на цьому рівні здійснювався захист непрацездатних, нужденних у формі індивідуальної й громадської благодійності.

Одним з найдавніших документів, який стосується соціального захисту, є закон вавилонського царя Хаммурапі VIII ст. до н. е., спрямований на захист вдів і сиріт.

Разом з тим довгий період історії суспільство не мало універсальної системи захисту населення. Поява такої системи вперше зафіксована в Англії наприкінці XVI ст. З ряду законодавчих актів найбільш відомим є закон про бідних, виданий королевою Єлизаветою в 1601 р., згідно з яким

було створено спеціальні будинки для непрацездатних та осіб похилого віку. Крім того, відповідно до цього закону надавалися послуги з працевлаштування, а для безробітних будувалося житло. Хоча закон про бідних і започаткував формування державного соціального забезпечення, здійснювалося воно в обмежених формах і розмірах: соціальні послуги надавалися переважно в натуральній формі, а процедура їх надання була настільки принизливою, що користувалися ними лише у крайньому випадку. Майже до XIX ст. така соціальна підтримка розглядалася виключно як засіб боротьби з жебраками та безпритульними, а тому деякі дослідники цей період державного соціального забезпечення характеризують як фазу негативної соціальної політики, спрямованої на підтримку громадського порядку. Англійські закони про бідних стали прототипом систем соціального страхування в Європі та системи соціального забезпечення у Сполучених Штатах Америки.

Таким чином, можна виділити три початкові форми соціального забезпечення, що отримали подальший розвиток у сучасних системах соціального захисту: взаємне страхування ремісничих цехів і гільдій, зобов'язання працедавця по забезпеченню робітника від нещасного випадку та елементи державної допомоги.

Середньовічні цехи та гільдії мали устами, в яких закріплювався порядок організації взаємовідносин між їхніми членами, в тому числі й щодо сплати членських внесків і витрат коштів з каси. Цехові каси використовувались як для соціальних виплат, так і для покриття майнових збитків, крім того, з кас виплачували допомогу сім'ям померлих, тяжкохворим та інвалідам. Уперше діяльність товариств взаємодопомоги була законодавчо закріплена в Англії в 1793 р., саме тоді страхові каси отримали юридичний статус і деякі привілеї. Товариства добровільної взаємодопомоги дістали значного поширення, починаючи з XIX ст., не тільки в Англії, але й в інших європейських країнах, зокрема в Нідерландах, Франції, Швейцарії, Бельгії, Данії й Швеції.

Соціальне забезпечення працівників з боку роботодавців набуло розвитку наприкінці XVIII ст. Практику захисту робітника закріплено у цивільному та торговому законодавстві, норми якого встановлювали певні правила поведінки для роботодавців. Так, наприклад, Пруське законодавство 1794 р. визначало обов'язки роботодавця у випадку хвороби робітника. Законодавство деяких європейських держав зобов'язувало роботодавця захищати робітника від небезпек на виробництві, але виключно за умови доведення провини роботодавця.

Розвиток соціального захисту на території нашої країни розпочався за часів Київської Русі. Значну роль у забезпеченні соціального захисту відігравала церква, яка виступала посередницькою благодійною організацією між головою держави – князем і нужденними. Перші регламентації діяльності щодо захисту бідних також пов'язані з християнським світобаченням: сирітство, жебрацтво, інвалідність – коло проблем, яке знаходить відображення в законодавчих нормах. Уставом князя Володимира його піддані зобов'язані були віддавати десятину свого доходу на монастирі, церкви, лікарні. Тезу щодо уваги суспільства до справ благодійності та пожертвувань

можна поставити у тисячолітній історії на перше місце, відмінною рисою добродійності тих часів було подання милостині без будь-якого підтвердження про стан злиденності.

Допомога надавалася здебільшого у формі життєво важливих продуктів харчування, оскільки грошовий обіг був недостатньо розвинений. Отже, прохання нужденного сприймалися на віру, допомога знаходила свого прохача. Голодний не брав будівельних матеріалів, а погорілець, якщо не був голодний, не просив хліба.

У подальшому, коли розвинувся грошовий обіг і стало можливим накопичення отриманої милостині, жебрацтво перетворюється на професійне заняття. Це становище починає загрожувати соціальній безпеці, тому в 1712 р. цар Петро Перший видає указ, яким забороняє жебрацтво.

Соціальний захист в Україні за часів козацтва здійснювався головним чином релігійно-благодійницькими організаціями українського заможного міщанства – “братствами”, які відігравали значну роль у житті нашого народу у XV–XVIII ст. у його боротьбі проти національного гноблення польськими панами та спроб окатоличення, а також у допомозі бідним та хворим шляхом створення братських шпиталів.

Проте всі ці форми захисту були лише елементом системи соціального захисту. Тільки за часів правління Катерини II (наприкінці XVIII ст.) набув чинності “Приказ общественного призрения” (1775 р.), з’являються народні школи, сирітські будинки, лікарні, аптеки, божевільні та робітні будинки. Тобто починає оформлюватися державна структура соціальної допомоги населенню. В багатьох губерніях запроваджуються накази суспільної опіки зі своїми закладами підтримки та захисту населення, розвивається світське законодавство в галузі суспільної опіки та приватної благодійності. Дістає поширення громадська благодійність, зокрема, в Україні діє “Харьковское общество благотворения” (1812 р.). Члени імператорської родини стають ініціаторами створення благодійних фондів. У 1822–1824 рр. було складено атлас богоугодних закладів і встановлено норми їхнього забезпечення ліжками тощо.

Подібні інститути суспільної опіки існували в усіх цивілізованих країнах. Проте у XVIII–XIX ст. система соціального захисту на Заході формувалася відповідно до настроїв індивідуалізму, повної свободи й відповідальності індивідуума за свої вчинки – панівної філософії того часу.

Процес розвитку державного соціального захисту протягом майже всього XIX ст. можна охарактеризувати як фрагментарний та ситуативний. Перші спроби розв’язати окремі соціальні проблеми на державному рівні стосувалися лише окремих груп населення. Так, у 1844 р. у Бельгії було введено обов’язкове страхування на випадок хвороби, інвалідності та старості для моряків, у 1854 р. в Пруссії та Австрії – обов’язкове страхування для шахтарів, у Франції з 1852 р. запроваджено державні субвенції касам взаємодопомоги. Наприкінці XIX ст. були зроблені перші спроби глибше зрозуміти причини соціального зла, замість того, щоб вивчати лише його зовнішні прояви. Початок цьому поклав Чарлз Бут публікацією своєї доповіді під

назвою “Життя і праця людей в Лондоні” (17 томів, 1892–1903 р.), за висновками якої майже третина лондонського населення жила в бідності.

Нова історія соціального захисту розпочинається з розвитку промислового виробництва та створення великих підприємств найманої праці, внаслідок чого суттєво трансформується економічна роль сім’ї та її демографічний склад.

У цих умовах на зміну старій доктрині соціального захисту, яка ґрунтувалася на принципах самопомоги, сімейного забезпечення та добродійності, приходять нові, що декларують відповідальність усього суспільства за добробут його членів.

Так, у Німеччині часів канцлера Бісмарка було запроваджено систему соціального страхування для працівників промисловості, до неї входили: допомога у разі хвороби (1883 р.), нещасного випадку на виробництві (1884 р.), по інвалідності та старості (1889 р.).

На початку ХХ ст. багато європейських країн, зокрема Італія, Норвегія, Великобританія, Швеція, також почали стикатися із серйозними соціальними проблемами та дедалі більшими вимогами з боку робітничого класу, що змусило їх звернутися до німецького досвіду. Згодом деякі уряди майже повністю перебрали на себе відповідальність за певні види соціального забезпечення. Так, з 1919 р. в англосаксонських і скандинавських країнах за підтримки держави було запроваджено соціальні пенсії за віком та інвалідністю, пенсії призначалися після суворої перевірки стану нужденності особи, яка претендувала на її надання.

У царській Росії в 1861 р. було ухвалено Закон про “допоміжні товариства” при казенних гірничих заводах, більш повно принципи соціального захисту було застосовано у положенні 1901 р. “Временные правила о пенсиях рабочим казенных горных заводов и рудников, утративших трудоспособность на заводских и рудничных работах”. Таким чином, держава брала на себе відповідальність за соціальний захист робітників “казенних”, тобто державних підприємств. У 1903 р. відповідним законом відшкодування гарантувалося потерпілим від нещасного випадку та у разі смерті їхнім сім’ям на всіх промислових підприємствах. Нарешті, у 1912 р. Третя Державна Дума приймає пакет законів про соціальне страхування, аналогічних законам, ухваленим в Австрії, Франції та Німеччині.

Швидкий розвиток промислового виробництва наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. обумовив необхідність залучення додаткової робочої сили, у тому числі жіночої. Різке зростання чисельності зайнятих у промисловості жінок спричинило появу нових соціальних проблем, зокрема збільшення смертності немовлят.

Першою країною, що вступила на шлях законодавчої охорони праці жінок, була Швейцарія, цей приклад наслідувала Німеччина, у промислових округах якої в 70-х роках ХІХ ст. помирало більше половини новонароджених. Слідом за цими двома країнами у 80-х роках охороною матерів починають опікуватися такі країни, як Австрія, Угорщина, Бельгія та Нідерланди.

Посилення уваги до вказаних проблем спостерігається на початку ХХ ст., що обумовлено виникненням іншої соціальної проблеми – неухильним

скороченням народжуваності. Набуває розвитку законодавство щодо захисту матерів і вагітних жінок. Навіть царська Росія в 1912 р. у рамках закону про страхування на випадок хвороби передбачає звільнення від праці в разі пологів на чотири тижні. Зазначена норма розповсюджувалася лише на жінок, зайнятих у галузях, що підлягали фабричній інспекції.

Становлення системи охорони материнства відбувалося у декілька етапів. На першому етапі було введено лише обов'язкову перерву в роботі для породіллі у впровадження принципу страхування. Другим етапом стало обов'язкове державне страхування породіллі-робітниці у справі захисту материнства.

Більшість систем соціального захисту виникла протягом 30-ти років у період між 1885 та 1915 р. Винятком є страхування по безробіттю, яке повністю сформувалося після Першої світової війни. Аналізуючи час запровадження перших систем соціального страхування в країнах Західної Європи, можна відмітити певні особливості (таблиця). Передусім, це черговість введення окремих систем соціального страхування в європейських країнах. Так, першим з'являється страхування від нещасних випадків, потім – страхування від хвороб, пенсійне страхування, і вже згодом – страхування по безробіттю. Це зумовлено двома факторами: ступенем складності організації страхових систем і відповідністю цих систем принципам ліберальної економіки.

Т а б л и ц я

Введення систем соціального страхування в країнах Західної Європи за роками

Країна	Страхування від нещасних випадків	Медичне страхування	Пенсійне страхування	Страхування по безробіттю
Бельгія	1971	1944	1924	1944
Німеччина	1884	1883	1889	1927
Данія	1916	1933	1921	1907
Фінляндія	1895	1963	1837	1917
Франція	1946	1930	1910	1967
Великобританія	1946	1911	1925	1911
Ірландія	1966	1911	1960	1911
Ісландія	1925	1946	1946	1956
Італія	1898	1928	1919	1919
Люксембург	1902	1901	1911	1921
Нідерланди	1901	1929	1913	1949
Норвегія	1894	1909	1936	1938
Австрія	1887	1888	1927	1920
Швеція	1916	1953	1913	1934
Швейцарія	1911	1911	1946	1976

Джерело: *Schmidt M. Sozialpolitik. Historische Entwicklung und internationaler Vergleich.* – Opladen, 1988. – S. 118.

Історія соціальної політики свідчить, що введення елементів соціального захисту в різних країнах відбувалося у різній послідовності. У вітчизняній та зарубіжній літературі це пояснюється, передусім, переходом до індустріального та урбанізованого суспільства. На зміну традиційним механізмам соціального захисту, що мають в основі сімейні та релігійні традиції соціальної підтримки, приходять соціальне страхування. На відміну від давніших форм колективної взаємодопомоги, сучасним системам соціального страхування притаманні певні характерні ознаки. По-перше, вони законодавчо регулюються державою, по-друге, надають соціальні послуги у формі компенсації доходу на випадок настання соціальних ризиків: нещасного випадку на виробництві, хвороби, інвалідності, старості тощо, по-третє, нові системи страхування охоплюють більшу кількість працівників. Крім того, ці системи мають обов'язковий характер, що в свою чергу покладає на державу певні законодавчі та адміністративні обов'язки по відношенню до соціального страхування. І, нарешті, в процесі фінансування систем соціального страхування беруть участь як найманий робітник, так і роботодавець й держава; важливою особливістю систем соціального страхування є те, що соціальне забезпечення розглядається як право громадянина на отримання соціальних послуг.

На початку ХХ ст. ряд провідних економістів світу усвідомили необхідність державного регулювання капіталістичної економіки та запровадження "соціального контролю" за її функціонуванням.

Особливо гостро проявилася необхідність такого державного втручання у період великої депресії 30-х років у США. Про глибину кризи, що вразила американську економіку, свідчило різке падіння національного доходу, кількість безробітних досягла 17 млн осіб, удвічі скоротився валовий дохід фермерів. Відсутність соціального страхування і будь-якої допомоги від держави робили становище безробітних безнадійним, люди похилого віку здебільшого не мали коштів на існування і змушені були голодувати.

"Новий курс" президента Франкліна Рузвельта був спрямований на подолання кризи, що руйнівним чином позначилася на економіці США. Зазначений курс передбачав державне втручання в економічне життя країни, уряд уперше став відігравати в економіці держави значну роль, яка базувалася на концепції американського інституціоналізму. Одним з представників цього напрямку був У. Мітчел який у 1923 р. висунув тезу про створення системи державного страхування від безробіття.

Долаючи кризу, федеральний уряд не тільки взяв на себе активнішу роль у стабілізації економіки, але й в розв'язанні гострих соціальних проблем шляхом ухвалення законів про страхування по безробіттю, соціальному забезпеченню, федеральних програм підтримки цін на сільськогосподарську продукцію, а також низки інших програм, спрямованих на досягнення соціальних та економічних цілей.

Після Другої світової війни почалося відновлення економіки США, однак нерівність можливостей дала поштовх для запровадження багатьох державних програм, реалізація яких припадає на шістдесяті роки, коли президент Ліндон Б. Джонсон проголосив "війну з бідністю". Деякі програ-

ми були спрямовані на підтримку мінімального рівня життя нужденних, наприклад програми забезпечення харчуванням і медичним обслуговуванням.

Проте не всі з цих програм себе виправдовували, наприклад, програма Медикейд, згідно з якою надавалася медична допомога малозабезпеченим, була ефективною в подоланні певного розриву між багатими та бідними щодо доступності медичного обслуговування, натомість різниця між ними відносно життєвих перспектив не була усунена. Зазначена програма звільнила цих людей та їхні сім'ї від турбот за фінансування витрат на медичні потреби, тоді як програма соціального забезпечення дозволила громадянам похилого віку досягнути більш високого рівня захищеності. Фінансова криза 1970-х років позбавила їх можливості в подальшому користуватися цими досягненнями.

Слід відмітити, що в ході реалізації цілої низки соціальних програм були отримані результати, які суттєво розходилися з прогнозами їх розробників. Так, програма поновлення міст, що мала на меті покращання якості життя населення, в багатьох випадках призводила до заміни житла низької якості високоякісним житлом, яке бідні не могли собі дозволити і, таким чином, були змушені жити в гірших умовах. Низка програм, які мали сприяти інтеграції державних шкіл, були досить успішними, деякі, навпаки, примушували віддавати дітей у приватні школи, що, в свою чергу, послабило підтримку державної освіти. Висловлювалась навіть думка, що державні програми добробуту спричиняють руйнування сімей та розвиток утриманства, тому до розробки таких програм слід підходити з більшою обережністю.

Іншою спробою поєднати ринок з державним регулюванням соціальної сфери стала концепція соціального ринкового господарювання, автором якої є видатний німецький економіст-реформатор Людвіг Ерхард (1897–1977). Завдяки реалізації цієї концепції Західна Німеччина наприкінці 40-х років ХХ ст. не лише вийшла з глибокого кризового стану, але й забезпечила умови для подальшого розвитку країни. Суть соціального ринкового господарювання полягає у поєднанні принципів вільної ринкової економіки з принципами соціального вирівнювання. Таким чином, економічна та соціальна політика держави розв'язує два основні завдання: по-перше, забезпечує інституціональні гарантії конкуренції, по-друге, здійснює політику соціального вирівнювання, зокрема, через соціальні видатки держави, а також шляхом відповідної податкової політики. У результаті соціальне ринкове господарювання забезпечує одночасно високу економічну ефективність і соціальну справедливість.

Досвід адміністративно-командного регулювання соціально-економічних відносин представляє 70-річна історія колишнього Радянського Союзу. За рахунок планового регулювання економіки в СРСР було сформовано індустріальну економіку, відповідну соціальну структуру, досягнуто досить високих показників соціального розвитку: переважна кількість населення перейшла до міського способу життя, було забезпечено загальну грамотність, а на початку 90-х років – високий освітній рівень людей, що відповідав світовим стандартам. Радянська держава практично забезпечила повну зайнятість, а створення державної системи охорони здоров'я з перших років

діяльності нової влади зумовило суттєве зростання тривалості життя. В умовах соціалістичного ладу держава здійснювала широкий спектр заходів, спрямованих на підтримку сім'ї, а саме: активно розвивалася мережа дитячих дошкільних закладів, впроваджувалися допомоги по догляду за дітьми, забезпечувався широкий доступ до системи охорони здоров'я. Ці заходи, з одного боку, мали сприяти більшому залученню жінок до суспільної праці, з другого – стимулювати народжуваність.

Починаючи з першого п'ятирічного плану, програми соціального розвитку та підвищення рівня життя народу були складовою загального народногосподарського плану, ці програми стали називати соціальними, вони включали близько 200 показників, які характеризували окремі аспекти процесу соціального розвитку і являли собою перелік заходів з централізованого підвищення доходів всього населення або окремої категорії. Зазначені програми передбачали терміни здійснення кожного заходу та необхідні для цього кошти, що забезпечувалися цільовим фінансуванням.

Відповідно до методики планування в умовах командно-адміністративної системи складання соціальних програм потребувало достатньо детальних розрахунків.

Практичній розробці проектів програм передували наукові дослідження, на основі яких розроблялася основна концепція програми підвищення рівня життя населення, яка визначала якою мірою, за рахунок яких джерел та у який спосіб необхідно підвищувати життєвий рівень певних прошарків населення у запланований період. У відповідності до цього розподілялися ресурси національного доходу, встановлювалися пропорції між його окремими частинами, формувалася програма конкретних заходів із підвищення добробуту населення. При визначенні загальних темпів зростання доходів і шляхів використання приросту фонду доходів останній розподілявся на дві частини: за рахунок першої частини забезпечувався мінімально необхідний приріст доходів за діючими в період складання плану умовами забезпечення населення, друга частина приросту доходів визначала суму коштів для проведення в плановому періоді нових заходів для підвищення рівня життя громадян.

Успадкована від адміністративно-командної економіки система соціального захисту була розрахована на жорсткий контроль держави та суспільства при обов'язковій участі у суспільному виробництві всього працездатного населення і відповідному розподілі матеріальних благ. Населення в традиційній радянській економічній системі розглядалося в цілому та потребувало однакового соціального захисту, який здійснювався як у формі підтримки доходів, зокрема гарантій надання роботи працездатному населенню, забезпечення у випадку хвороби, старості, втрати годувальника, так і у формі стримування витрат громадян шляхом адміністративної підтримки низьких цін на споживчі товари, медикаменти та послуги, забезпечення безкоштовного медичного обслуговування й освіти, значних державних дотацій на утримання дітей у дитячих садках, групах подовженого дня, літніх таборах відпочинку. Таким чином, профілактична функція соціального захисту спрацьовувала достатньо ефективно.

Незважаючи на значні переваги даної системи, необхідно відмітити певні її недоліки, по-перше, існування такої всеосяжної системи забезпечувалося значними недоплатами працюючому населенню, більшість якого не мала іншого вибору і користувалася благами та послугами, наданими державою, незалежно від якості самих послуг. По-друге, незважаючи на декларовану рівність громадян у доступі до суспільних фондів споживання, у соціалістичному суспільстві, з одного боку, існували привілейовані прошарки, а з іншого – переважна частина населення, що зазнавала певної дискримінації у вигляді дефіциту товарів і послуг. Доступ до тих чи інших благ і послуг, розміри їхнього споживання залежали не тільки від службового або майнового стану, але й від місця проживання.

У зв'язку з тим, що державні субсидії надавалися не безпосередньо громадянам, а були закладені в ціни на товари та послуги споживчого ринку, нерівність споживання благ насправді обумовлювала несправедливість в одержанні цих субсидій – найбільшою мірою ними користувалися ті, хто більше споживав, тобто частина населення з найбільшими доходами. Столичні мешканці краще від інших були забезпечені товарами й послугами, гірше забезпечувалися мешканці інших міст, ще гірше – сільські мешканці, які були найбільш дискримінованою категорією. Крім незадовільного забезпечення товарами та послугами, сільські жителі одержували найнижчу заробітну плату та пенсію.

Внаслідок економічної кризи, падіння виробництва, зростання безробіття, вимушеної неповної зайнятості, а також кризи неплатежів знизилися реальні доходи значної частини населення СРСР, зросла заборгованість по виплатах заробітної плати, пенсій, стипендій, інших соціальних виплат. Численні пільги, соціальні виплати та допомоги призначалися без урахування матеріального становища категорій громадян, реальних можливостей забезпечити свій добробут. Як наслідок, до мінімуму були зведені можливості надання допомоги тим громадянам, хто її дійсно потребував.

Економічна криза в Україні 1990-х років значною мірою була спровокована економічною політикою держави початку перехідного періоду, яка фактично усунулася від регулювання економічних процесів, проголошуючи перехід до лібералізації ринкових відносин і політики невтручання у функціонування вільного ринку. Така політика певною мірою суперечила світовому досвіду та особливо національним традиціям, згідно з якими держава завжди відігравала активну роль у регулюванні економіки.

Скорочення надходжень до дохідної частини бюджету загострило проблему бюджетного фінансування освіти, охорони здоров'я, науки, культури, значно знизився рівень соціально-трудова прав і гарантій громадян. Політика невтручання у формування ринкових відносин призвела до суттєвого економічного спаду в Україні, у тому числі відбулося значне зростання тіньового сектора, рівня інфляції, бідності населення.

До такої ситуації спричинилася також позиція низки політичних і державних діячів, які вважали, що в світі діє саморегульований ефективний ринковий механізм і достатньо лише скопіювати його для національної економіки. Реально не існує ринку без участі держави, а успіхи, яких до-

сягли капіталістичні країни після великої депресії початку 30-х років ХХ ст., базувалися саме на посиленні ролі держави в регулюванні економіки.

Водночас у перші роки незалежності України, за відсутності необхідного досвіду самостійної законотворчої роботи, Верховна Рада України ухвалила цілу низку законів, які не були взаємо узгодженими та не враховували реального стану економіки. Забезпечення їхнього виконання за умови поглиблення економічної кризи ставало проблематичним. Зазначене стосувалося передусім Законів України “Про пенсійне забезпечення”, “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального статусу”, “Про статус та соціальний статус громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”, законодавчого встановлення пільг працівникам за професійною ознакою, у тому числі суддям, прокурорам, військовослужбовцям. Внаслідок цього перехідний період докорінно змінив основні принципи соціального захисту соціалістичного періоду розвитку країни.

Система соціального забезпечення перехідного періоду характеризувалася, зокрема, низьким рівнем пенсій, погіршенням якості послуг закладів освіти, охорони здоров’я, культури, майже повною відсутністю соціального захисту громадян, які працюють у приватному секторі, неефективним управлінням коштами Фонду соціального страхування, Пенсійного фонду та інших інституцій соціального захисту.

Лише в 1996 р. в Україні було проголошено необхідність певної корекції курсу реформ у напрямку створення державно-регульованої, соціально спрямованої ринкової економіки та визначено, що в умовах її становлення та виходу з економічної кризи доцільніше керуватися кейнсіанською концепцією, у якій особливе місце належить антикризовій політиці, регулюванню інвестицій, забезпеченню економічного зростання та достатньо високого рівня зайнятості.

В Україні на сучасному етапі розвитку суспільства соціальний захист як системне утворення складається з державної та недержавної систем, виплата більшості соціальних допомог здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів. Ці кошти забезпечують фінансову підтримку соціально незахищеного населення. Кошти підприємств, організацій є джерелом забезпечення реалізації соціальних гарантій для працездатного населення.

Важливим напрямом фінансування соціальної сфери є залучення елементів страхування до системи соціального захисту населення, тобто створення необхідних економічних умов для розвитку соціального страхування як одного з основних елементів системи соціального захисту населення. Нині в Україні функціонують такі види соціального страхування: пенсійне, з тимчасової втрати працездатності, на випадок безробіття та від нещасного випадку на виробництві.

Виходячи з наведеного, можна дійти певних висновків:

- Сучасний стан соціальної сфери економічно розвинених країн є результатом поступового формування національних систем соціального захисту населення, більшість яких виникла наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

- У період існування СРСР досвід адміністративно-командного регулювання соціально-економічних відносин дав змогу створити систему соціального захисту населення, яка була розрахована на жорсткий контроль держави та суспільства при обов'язковій участі у суспільному виробництві всього працездатного населення та відповідному розподілі фінансової допомоги.
- Економічна криза в Україні 1990-х років була спричинена економічною політикою держави початку перехідного періоду, яка фактично усунулася від регулювання економічних процесів й проголосила перехід до лібералізації ринкових відносин і політики невтручання у функціонування вільного ринку. Зазначене певною мірою суперечило світовому досвіду, згідно з яким держава відігравала активну роль у регулюванні економіки, одержуючи й витрачаючи значну частку державного доходу, впливаючи на ціни, вирішуючи проблеми соціального добробуту та зайнятості населення.
- Проблема державного регулювання соціальної сфери викликає неоднозначні міркування фахівців, проте, воно, на нашу думку, є виправданим, оскільки ринкові відносини не поширюються на такі морально-етичні категорії, як бідність та справедливість. Удосконалення механізму соціального захисту населення повинно сприяти формуванню соціальної складової фінансово-економічної системи ринкової економіки.
- Нагальною потребою є більш чітке визначення форми державного регулювання, яка найбільше сприятиме ефективному функціонуванню ринків, стимулюватиме інвестиції, створення умов для реального покращання становища найменш захищених верств населення шляхом удосконалення діючої системи соціального захисту. На шляху до побудови соціально орієнтованої економіки країни має бути визначено відповідні теоретико-методологічні основи розробки, аналізу та оцінки державних соціальних програм з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку держави, зарубіжного та історичного досвіду з цього питання.

Література

1. *Макарова О. В.* Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки. — К.: Ліра-К, 2004. — 328 с.
2. *Право соціального забезпечення / Під ред. П. Д. Пилипенка.* — К.: Ін Юре, 2006. — 496 с.
3. *Антропов В. В.* Социальная защита в странах Европейского союза. История, организация, финансирование, проблемы. — М.: Экономика, 2006. — 271 с.
4. *Лортикян Э. Л.* История экономических реформ. Мировой опыт второй половины XIX—XX вв. — Х., 1999. — 288 с.